

naseljavanje Srba u Trst. U drugoj polovini XVIII st. srpska trgovačka kolonija već je znatna i bogata, a njen trgovački značaj je u porastu. Neki od članova te kolonije imali su po više lađa, široko razgranatu trgovačku mrežu i velike sume novca. Podigli su svoju školu, opštinski dom, a u drugoj polovini XIX st. i jednu od najlepših pravoslavnih crkava. Tršćanski Srbi sa simpatijama su pratili oslobodilačku borbu svojih sunarodnika u vreme Prvog ustanka, novčano je pomagali, a posebno su se isticali ulogom mecena u srpskoj književnosti i kulturi. Kostićev rad predstavlja još jedan dragocen doprinos osvetljavanju uloge Slavenstva u Trstu i vitalnosti balkanskog trgovačkog staleža daleko izvan svojih etničko-političkih središta.

4) *Srpsko trgovačko naselje na Rijeci u XVIII veku* (Istoriski časopis VII, 1957, 37—51). U ovom članku Kostić je ocrtao razvitak i značaj jedne srpske trgovačke oaze u sredini verske isključivosti i nacionalnog pritiska, čemu je bio izložen slavenski i posebno srpski živalj na Rijeci tokom XVIII st. Ali, cilj autorov nije bio da prati isključivo verske peripetije riječkih Srba, nego da iz dokumentacije koja je u borbi za versko održanje upotrebljena izvuče što više podataka za socijalno-ekonomske prilike te trgovačke kolonije. Kad su sredinom XVIII st. bosansko-hercegovački trgovci počeli svoju ekspanziju, došlo je i do njihovog naseljavanja na Rijeci u kojoj je nešto Srba bilo još od početka tog stoleća. Imali su da izdrže versko-politički pritisak i ekonomsku konkurenciju riječke buržoazije. U svojoj odbrani naišli su u krajnjoj liniji na podršku vrhovnih ugarskih vlasti, jer su ove morale da računaju s činjenicom da su 80-tih godina XVIII st. srpski trgovci na Rijeci držali skoro trećinu celokupnog izvoza Ugarske na Rijeku. Iz podataka koje su riječki pravoslavci (Srbi i nešto Grka i 1 Makedonac) o sebi dali, a nadležne vlasti proverile i potvrdile, vidi se da su oni raspolagali sa znatnim kapitalima, da su imali na Rijeci kuće, skladišta robe, lađe na Savi i Dunavu, pa čak i fabrike. Iz Ugarske na Rijeku najviše su izvozili duvan, kože, itarice, rakiju, vosak i drvo. Šteta je što autor nije objasnio zašto je posle 1790, kad je borba na verskom polju uspešno završena i izgrađena pravoslavna crkva na Rijeci, došlo do opadanja broja riječkih Srba, a tim i do slabljenja njihovog udela u trgovini Ugarske i Rijeke.

Uzeti u celini, radovi Mite Kostića predstavljaju dragocene priloge proučavanju socijalno-ekonomske istorije Srba u Habsburškoj monarhiji. On uvek uspeva iz dokumentacije koja na prvi pogled ne obećava mnogo da izvuče bitne podatke za ekonomski život dotične sredine. Pošto se ne ograničava samo na prepričavanje arhivskih dokumenata, nego ih vešto uklapa i kombinuje sa literarnim podacima, on uspeva da pruži zaobljene monografske celine i pokazuje put kojim treba ići da se potpuno prikaže zanimljivi i raznovrsni tok razvitka srpskog građanstva od XVI do XIX st. Mislimo da se ovaj metod uspešno može primeniti i na druge verske i nacionalne grupe u Habsburškoj monarhiji.

*Slavko Gavrilović*

#### MILICA BOGDANOVIĆ, ŽIVOT U KOSTAJNIČKOJ KRAJINI OKO 1728

Zbornik za društvene nauke 13—14, Matica Srpska, Novi Sad 1956.

Ima, nažalost, još i danas pisaca, koji prilaze rješavanju nekih problema a stanovišta zastarjele historiografije. Dakako, takvu činjenicu, samu po sebi, ne bi trebalo osuditi, kad se ne bi radilo o problemu, koji starija historiografija nije mogla objektivno postaviti, a kamoli riješiti. Zato je naša dužnost, da danas, kad prilazimo takvim problemima, radimo samo na osnovu izvornog materijala. Autor to, nažalost, nije učinio. Našavši u Arhivu SAN u Sremskim Karlovcima neke dokumente, koji se odnose na Kostajničku krajinu u vrijeme regulamenta iz 1728, ona je pristupila tumačenju materijala s uvjerenjem, da o odnosima na Banskoj krajini može govoriti samo kao o antagonizmu hrvatsko—srpskom. Poistovjećujući pojmove krajišnik=Srb=shizmatik, a vojnički zapovjednik=Hrvat, Bogdanovičeva je stvorila vrlo jednostavnu sliku »nacionalnih« odnosa: hrvatski zapovjednici zbog toga što su Hrvati progone krajišnike zbog toga što su Srbi. Kako je daleko išla u konstrukciji takvih odnosa, pokazuje njezina tvrdnja, da je Srbima (krajišnicima) »jedina plata bila zemlja koju su obrađivali dok je milicija hrvatskoga porekla primala platu u novcu. Dok su se komandanti prema tim plaćenim graničarima držali donekle reda, nepla-

čene Srbe su često, i što dalje to gore, silili da služe njima lično, kao da su im kmetovi, i proizvoljno su trgovali njihovim zemljišnim posedom» (99) Autor se dakle toliko poveo za starijom literaturom, da nije mogao razabrati, da se na Banskoj krajini nalazila dvovrsna vojska *ne prema nekoj nacionalnoj pripadnosti, već prema različitoj vojničkoj službi*. Haramije, t. j. banski vojnici, plaćenici, ne mogu biti drugo nego plaćenici, jer su oni kmetovi susjedne hrvatske vlastele ili crkve na tom području i uz to za plaću vrše neke vojničke službe. A kako je njihov položaj bio bolji od položaja krajišnika (ne Srba!) i kakva je bila prednost to, što su dobivali plaću, mogle bi autoru vrlo rječitno pokazati nebrojene tužbe haramija hrvatskom saboru u XVII. st., kao i to, da su kao osnovni zahtjev u bunama u XVII. st. (sisačke i posavačke bune) zahtijevali položaj krajišnika. A da je autor htio uzeti u obzir činjenicu, da se i među banskim vojnicima nalaze »vlasii« (dakle Srbi, ali ne krajišnici!), tada bi ga ona dovela do zaključka, da je klasifikacija vojske na Banskoj krajini prema nacionalnoj pripadnosti — krajišnik=Srbin i banski vojnici=Hrvat — konstrukcija historiografije u doba kad se takvim jeftinim efektima željelo postići brze uspjehe u politici.

Za antagonističke odnose, koji su na Banskoj krajini, kao i na ostalim Krajinama, doista postojali, bila je potpuno nuzgredna nacionalna pripadnost i vojnika i zapovjednika. Jer ti odnosi nisu bili uvjetovani nacionalnom strukturom krajiškog stanovništva, već njenim društveno-ekonomskim odnosima. Kad bismo na problem krajiških (ne vlaških, jer vlah i krajišnik mogu ali ne moraju biti sinonim!) buna u Slavoniji u XVII. st. gledali tako, kao što to čini autor, onda te bune ne bismo mogli uopće protumačiti. Upravo isti Schwicker, na kojega se autor poziva, jasno je pokazao, kako su u prvim decenijama XVIII. st. nicali na svim krajiškim područjima nemiri. Već je to moralo upozoriti na neku analogiju, koja — zbog različitih nacionalnih odnosa u pojedinim krajinama — isključuje mogućnost, da se sukobi jedino na Banskoj krajini objasne nacionalnim suprotnostima.

Budući da autoru nije bila jasna niti društveno-ekonomska struktura Banske krajine, niti promjene, koje su tokom vremena u njoj nastale, to je sukobe između krajišnika i njihovih zapovjednika nastojao protumačiti pomoću vulgarizacije. Kostajnički vrhovni zapovjednik grof Emerik Erdödy je »gospodin komandant«, koji se »zaceo umeo uglađeno ponašati na dvoru itd., ali prema poverenim mu graničarima nije ga obuzdavalo nikakvo viteštvo ni đentlmenstvo« (102). No autor je bez velike muke mogao naći mnogo Erdödyja ne samo na Banskoj krajini, nego i u drugim krajinama. Drugim riječima, u tom razdoblju dolazi do promjena, u kojima treba tražiti uzroke nemira i pobuna krajišnika, a ne u moralnim osobinama vojnika i zapovjednika.

No prije nego što se osvrnemo na prilike u Banskoj krajini u XVIII. st., zadržat ćemo se na autorovu komentaru Herbersteinova plana iz 1670. Autor doduše govori, da »se predlagalo, da se Hrvatska državno-pravno odvoji od Ugarske i spoji s Krajinom...« (101), ali je jasno, da pritom misli na Herbersteinov plan. Razlog, zašto taj plan nije prihvaćen, autor tumači ovako: »Hrvatski 'Status et Ordines' uglavnom su se slagali sa svojim mađarskim drugovima (od 10 banova XVIII. v. devet je Mađara), a sva im je zajednica s hrvatskim narodom bila u rimskom katolicizmu. Ne bi im bilo milo da se, bez mađarskog zaleđa, opterete mnoštvom „shizmatika“ koji su svakom prilikom izjavljivali da bi se radije vratili u Turke jli čak izginuli nego da žive pod vlasti svetovnih i rimokatoličkih feudalaca« (101). U ovoj jednoj rečenici toliko je netočnosti da ona jasno pokazuje, kako je autoru bio poznat osnovni politički razvoj u Hrvatskoj u XVII. i XVIII. st. isto tako malo kao i odnosi na Banskoj krajini. Već je odavno u historiografiji poznato, da je između sabora, koji čini uglavnom niže plemstvo, i velikaša postojao dubok jaz upravo zbog toga, što je niže plemstvo, — ponajviše časnici na Krajini — bilo odano Habsburgovcima, dok su velikaši tražili u zajednici s mađarskim velikašima (dovoljno je da navedemo urotu zrinsko-frankopansku) jači oslonac protiv dvora. Tvrdnja pak da se sabor nije htio bez »mađarskog zaleđa« opteretiti vlasima, ne može se uopće razumjeti kad su nam poznate stoljetne težnje sabora upravo u tom pitanju. A to, što su vlasii bili »shizmatičii«, to uistinu nije saboru smetalo. Ta on je u doba najžešće borbe za vlahu, u prvoj polovici XVII. st., sam izdao nacrt vlašskog zakona za slučaj, ako se »vlaški sinovi dobrovoljno k orsagu pridadu«. Nije krivica na saboru, što taj nacrt nije mogao biti ostvaren.

Zivot dakle u Kostajničkoj krajini u prvim decenijama XVIII. st. niti je bio, niti je mogao biti takav, kakvim ga autor prikazuje. Da se zadržimo najprije na problemu vlaha na Banskoj krajini. Bansku krajinu sačinjavaju sve do njena proširenja krajem XVII. st. vlastelinstva hrvatske vlastele i crkve. Za Bečkog rata pripojen još je oslobođeni teritorij i na njemu su organizirane kapetanije: Kostajnička, Glinjska, Zrinska i Jasenovačka. Tek taj novi teritorij bio je organiziran »krajiški«, t. j. stanovništvo, tako »vlasi«, kao i »Mađari« (t. j. Srbi i Hrvati katolici) sačinjavalo je knežije (prema popisu iz 1697 sačinjavali su vlasi u kapetanijama, kao i oni na biskupskom teritoriju 21 knežiju — v. R. *Lopašić*, Spomenici hrvatske krajine III, MSHSM XX, 1889, str. 74). G. 1697 bilo je u Kostajničkoj kapetaniji oko 1600, a oko Zrina i Novog oko 1000 kuća tih krajišnika. Međutim, u novoosnovanoj Kostajničkoj kapetaniji dolazi već prvih godina XVIII. st. do bune krajišnika zbog toga, što je između petrinjskih kapetana i banova izbio sukob zbog zapovjedništva. Nagovoreni od petrinjskog kapetana, neki su se knezovi u Kostajničkoj kapetaniji digli protiv toga, da se Banska krajina podvrgne pod bansku jurisdikciju (*Lopašić*, n. dj., str. 231). Iako je na tom teritoriju nesumnjivo dolazilo do sporadičnog iskorištavanja od strane vojničkih zapovjednika, ipak nisu promjene u stanju krajišnika bile razlogom ove prve pobune. Ali do promjene je svakako došlo. Kao što su Statuta Valachorum u toku dvaju stoljeća potpuno promijenila svoj karakter, a krajišnici su od slobodnih stočara postali sesilni elemenat, tako je prije ili kasnije i na ovom teritoriju moralo doći do sličnog procesa. Promjene dakako nisu ovisile o hrvatskim zapovjednicima Banske krajine. Bilo je doista svejedno, da li Krajinom zapovijeda Erdödy, Drašković, Delišimunović ili Klefeld. Svaki je zapovjednik nastojao iz svog položaja izvući što više koristi. Čim su zapovjednici na Banskoj krajini imali mogućnost da dođu zakonitim ili nezakonitim putem do zemlje, oni su tu mogućnost iskorištavali. Prije Bečkog rata ona nije postojala, stvorio ju je tek rat. A čim vojnički zapovjednici imaju zemlju, oni dakako nisu više samo vojni zapovjednici, jer vlasništvo nad zemljom neminovno stvara feudalne odnose. Upravo taj novi položaj krajiških zapovjednika morao je utjecati na položaj krajišnika, jer zapovjednik ne gleda više na krajišnika samo kao na vojnika, već i kao na radnu snagu, koju će upotrebiti u svoju korist. On će dakle nastojati da postepeno — zloupotrebivši svoj položaj — nametne krajišniku dužnosti i terete, koji su karakteristični za kmetove: zahtijeva od njega tlaku, t. j. da mu ore i kosi, daje podavanja, ljude za lov i t. d. Kao i vlastela u Banskoj Hrvatskoj, odnosno vojnički zapovjednici u ostalim Krajinama, tako i tu zahtijeva zapovjednik od krajišnika da toči i vozi njegovo vino, da za njega hvata ribu, da mu povodom diobe daje vola, plaća žirovinu iz vlastitih šuma i t. d. Zapovjednik, nadalje, nastoji postavljanjem mitnica povećati svoje prihode i spriječiti trgovinu krajišnika.

Bez većih bi se poteškoća mogli i dalje nabrajati svi mogući oblici feudalne eksploatacije od strane vojničkih zapovjednika, koju krajišnici nazivaju »zloupotrebama«, a zapovjednici svojim »pravom«. Priložen popis prihoda i plaća krajiških zapovjednika na Banskoj krajini pokazuje, da su i jedni i drugi imali pravo. Jer sistem plaćanja na Banskoj krajini, koji je zbog materijalnih uvjeta kraljevske blagajne postao nuždom, morao je dovesti do tog procesa. A taj je opet morao vojnika pretvoriti u vojnika-kmeta.

Autor, nažalost, nije osjetio, koliko bi za nas bilo važno da smo mjesto prepričavanja krajišničkih tužbi dobili cjelovit tekst, jer bi nam on jasno pokazao što je regulament od 1728 donio nova. Ako, naime, autor tvrdi, da je »zemljišni posed, njihova jedina plata, sad skupo prodavan; jutro po 50, 60 pa i 100 dukata...« (101), onda se moramo pitati, da li je krajišnicima oduzet sav teritorij (jer to je njihova plaća!), pa im je zatim prodavan, ili se radi o zemljištu, koje je preostalo nakon određivanja krajiškog posjeda? Dakle, čitav niz vrlo važnih pitanja ostaje otvoren, a to bi se zacijelo dalo ukloniti, da nam je točno poznat tekst dokumenata.

Čini se, da neke zaključke možemo ipak iz prepričavanja izvući. Promotrimo li sadržaj molbi krajišnika u cjelini, onda ćemo opaziti, da regulament ne uklanja zloupotrebe na koje se krajišnici tuže, već ih djelomično utvrđuje. Krajišnik na Banskoj krajini nije dakle više samo vojnik. On je svijestan toga, da više ne će postići nekadašnji položaj, pa u svojim molbama pristaje na neke kmetovske dužnosti: kositi će zapovjedniku livadu, dovoziti vino, davati ljude za lov i t. d. Većina pritu-

žaba ukazuje na to, da je glavni sukob izbio zbog toga, što su i vojnici i zapovjednici htjeli iz svog položaja izvući što više koristi. Krajišnici postavljaju iste zahtjeve kao i kmetovi hrvatske vlastele: traže slobodnu trgovinu svojih proizvođa, slobodno točenje vina tokom cijele godine, besplatno žirenje u šumama, slobodnu upotrebu mlinova i t. d. Nije nam, nažalost, dovoljno jasno, u kojem se obliku vodio spor za zemlju. A i to bi nam moglo vrlo dobro osvijetliti položaj krajišnika u to vrijeme.

Bez obzira na specifične razlike, koje su mogle odnosu između vojnika i zapovjednika na Banskoj krajini dati specifično obilježje, čini se, da ipak možemo i ovdje govoriti o procesu postepene feudalizacije. Kao što zapovjednici nisu ostali samo zapovjednici, već su se pretvarali u neku vrstu vlastele — u ekonomskom smislu — tako ni krajišnici nisu ostali vojnici. No ni jedni ni drugi nisu htjeli — služeći se feudalnim odnosom kmetovskim pravima snositi i posljedice, koje taj odnos donosi. Zato su krajišnici željeli da svog zapovjednika vide samo kao zapovjednika, a ovaj njih prvenstveno kao kmetove, a tek onda kao vojnike. Težnje su njihove, dakle, uvjetovane suprotnostima, koje je u sebi nosio proces postepene feudalizacije u Krajini.

Iz popisa plaća i prihoda vojničkih zapovjednika na Banskoj krajini od 1743 (Acta banalia 1743, br. 7; Drž. arhiv u Zagrebu) donosimo kao dokaz za gore prikazano stanje izvadak o prihodima kostajničkog zapovjednika:

1. 350 forinti godišnje plaće iz kraljevske blagajne;
  2. Od onih prihoda, koje je kralj prepustio kraljevini (osobito mostarine), oko 120 for.;
  3. Od žirovine, što je plaćaju krajišnici, oko 400 for.;
  4. Od diobe krajišničkih posjeda (a divisione possessionis inter comportionatos consanguineos confinarios instituta) po 1 vola u vrijednosti od 8 for. Godišnje oko 24 vola;
  5. Uime globa u krivičnim parnicama — visina je prihoda u gladnim godinama, kad ima više svađa, veća — oko 350 for.;
- (Sve dosad navedene prihode, osim plaće u novcu, dijeli kapetan s potkapetanom, koji prima plaću od 200 for. godišnje.)
6. Od krajišničkih posjeda (a fundorum confiniorum fiscalitibus) nestalan prihod od oko 150 for.;
  7. Od podjeljivanja službi kraljevinskim plaćenicima i krajišnicima, zatim od taksa i ispražnjenih mjesta, kao i unapređenja, prihodi su nestalni, pa se njihova visina u popisu ni približno ne određuje;
  8. Takse od propusnica krajišnicima, koji idu s Krajine. Za svaku propusnicu dobiva zapovjednik 17 den. Prihod se ne može točno označiti;
  9. Od riba i lonaca, koji se prodaju na trgu, kao i od volova zaklanih u mesnici, dobivaju prihode potkapetan ili oni, koji ga zamjenjuju, i to od robe prodane na trgu 20-ti ili 30-ti dio, a od volova od svake glave jezik.
  10. Na osnovu regulamenta plaća zapovjedniku svaka knežija (quilibet kneziatus), koja se sastoji od 200 ili više kuća, godišnje 4 mjere pšenice i 6 mjeri zobi. U popisu se kaže, da su mu ta podavanja potrebna za održavanje siugu i konja. U Kostajničkoj krajini ima tada 7 knežija. Uz to se nalazi bilješka, da potkapetan, koji gornje prihode ne dijeli s kapetanom, ima mlin, od kojega dobiva prihod u žitu.
  11. Zapovjednik ima, nadalje, sjenokoše na dva mjesta (jedna sjenokoša ima 15 kosaca). On ih mora na vlastiti trošak dati pokositi i spremiti sijeno. To mu sijeno dostaje za hranu njegovih konja (10 kroz 6 ili 7 mjeseci. Krajišnici su prema regulamentu dužni, dovesti zapovjedniku dovoljno drva, a ako on ne boravi zimi u mjestu zapovjedništva, dužni su opskrbiti ga samo za tri zimška mjeseca i za čitavo ljetno;
  12. Zapovjednik ima oko 8 jutara oranice (polovica je tih oranica ugrožena od poplava Une), koja mu služi kao ispomoć za prehranu slugu. K tome još 1/4 jutra zemlje za kuhinjske potrebe. Podzapovjednik ima također sjenokošu od oko 10 kosaca. Krajišnici su dužni da i njega opskrbe drvima.
  13. Zapovjednik ima, prema regulamentu pravo, da mu krajišnici na jednome mjestu u Krajini tokom lipnja, srpnja i kolovoza uzdržavaju jednoga krčmara, koji će točiti vino u njegovu korist. To isto pravo ima i potkapetan u mjesecu kolovozu.

H I S T O R I J S K I  
Z B O R N I K

GODINA XI—XII.

1958—1959.

---

Redakcioni odbor:

*OLEG MANDIĆ*  
*JAKŠA RAVLIĆ*  
*JAROSLAV ŠIDAK*

Glavni i odgovorni urednik:

*JAROSLAV ŠIDAK*

IZDAJE  
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE  
ZAGREB

Štampanje završeno početkom mjeseca jula 1960.